ISSN
(Print) 2320 – 6446, (Online) 2320 – 8341

मराठवाड्यातील पाणी नियोजन काळाची गरज

बंडाळे जगदीश विश्वनाथ
एम.ए. प्रथम वर्ष (भूगोल) इंदिरा गांधी महाविद्यालय, सिडको नांदेड
प्रा. डॉ. भागवत पस्तापूरे
भूगोल विभाग, इंदिरा गांधी महाविद्यालय, सिडको, नांदेड

सारांश

सद्य स्थितीला अतिरेकी कारवाया, बॉम्ब हल्ले, वायु प्रदुषण, ग्लोबल वार्मींग या जगापुढील समस्या आहेत. त्यापैकी पाणीही देखील तेवढीच गंभीर समस्या आज जगासमोर आ[illegible]रु[illegible] उभी आहे. जगातील एकूण पाणीसाठ्यापैकी गोडपाण्याचा साठा वरचेवर कमीहोत चालला आहे. त्यात पावसाळा देखील हुलकावण्या देतो. ही एक गंभीर समस्या आज आपल्या समोर आहे.

या समस्येवर मात करण्यासाठी कोण्या एकाने प्रयत्न करुन चालणार नाही तर त्यासाठी जागतिक पातळीवर याविषयी नियोजन करायला हवे. सद्यस्थितीला महाराष्ट्रात भिषण दुष्काळ परिस्थिती निर्माण झाली आहे.जनतेला पाण्यासाठी वणवज भटकंती करावी लागत आहे. विहिरी, नद्या, तलाव, पाणवटे, बोअरवेल आटल्यानेही वेळ सर्वच सजीवावर आलेली आहे. पण अचल सजीवांचे काय खोलवर कुपनलिकेतून पाण्याचा मोठ्या प्रमाणात वापर जे लेला आहे.

बिज संज्ञा: पाणी नियोजन, दुष[illegible]ाळ, पा[illegible] व्यवस्थाप-न, पाणी टंचाई

प्रस्तावना

महाराष्ट्राला दुष्काळ नविन नाही १८७१ सालापासून राज्यात २३ वेळा दुष्काळ पडले. गेल्या ५० वर्षात १९७२ व १९८७ चे दुष्काळ भीषण होते. मागील ४ वर्षापासून दुष्काळाला सामोरे जावे लागत आहे. १९७२ च्या दुष्काळात अन्नधान्य व रोजगाराचा प्रश्न गंभीर झाला होता. तर १९८७ चा दुष्काळ जनावारांचा चारा व छावण्यामुळे चर्चेत आला होता. गेल्या ५ वर्षात शेती व्यवस्थापन, उत्पादन, कर्जबाजारीपणा, शेतकरी आत्महत्या, फळबागा या विषयावर मोठी चर्चा झाली. खरंतर बदलत्या हवामानाचा विचार केलातर आताच्या दुष्काळाला आपत्ती समजज्यापेजा योज्य व्यवस्थापेनचा कालखंड म्हटलेतर बरे होईल. कारण राज्यात दुष्काळ शेतकऱ्यांच्या पाचविलाच पुजलेला आहे. यामुळे दुष्काळावर चर्चा करण्यापेक्षा त्यांच्या परिणामांचा विचार करुन योग्य पध्दतीने व्यवस्थापन या विषयावर अधिक भर द्यायला हवा.

उद्देश

सदर शोधप्रबंध पुढील उद्देश ठेवून करण्यात आलेला आहे.

१) दुष्काळाची तीव्रता लक्षात घेणे.

२) पाणी व्यवस्थापनाच्या गरजांचा अभ्यास करणे.

३) पाणी टंचाईवर उपाय योजना सूचविणे.

ISSN
(Print) 2320 – 6446, (Online) 2320 – 8341

अभ्यास क्षेत्र

मराठवाडा हा महाराष्टातील प्रशासकीय विभागापैकी एक असून रेखावृत्तीय विस्तार ७४ ३५ पूर्व ते ७८ २० पूर्व व अक्षवृत्तीय विस्तार १७ ५० ते २० ४० उत्तर आहे. मराठवाडयाच्या पूर्वेस आंधप्रदेश राज्य, पश्चिमेस अहमदनगर व सोलापूर जिल्हा दक्षिणेस कर्नाटक राज्य व उत्तरेस जळगाव, धुळे, बुलढाणा हे जिल्हे आहेत. मराठवाडयाचा बहूतेक भाग गोदावरी खोऱ्यात येतो. या विभागाचे क्षेत्रफळ६४, ८१३ चौ.कि.मी. आहे. या विभागात औरंगाबाद, जालना, बीड, उस्मानाबाद, लातूर, परभणी, नांदेड व हिंगोली असे आठ जिल्हे आहेत.

अभ्यास पध्दती

सदर शोधनिबंधासाठी प्राथमिक व दुय्यम माहितीचा आधार घेतला असून दुय्यम माहितीत संदर्भ ग्रंथ, दैनिक वर्तमान पत्रातील लेख, मासिके, जिल्हा सामाजिक-आर्थिक समायोजन, शोध प्रबंध इत्यादींचा आधार घेतलेला आहे. वरील उद्देश डोळ्यासमोर सामुग्री संकलन केली आहे.

विषय प्रवेश

पाणी टंचाई

गेल्या तीन वर्षात महाराष्ट्रात दुष्काळ पडलेला आहे. त्याचा परिणाम मराठवाड्यातील ८५०० पाणी टंचाईने ठाण मांडले आहे. तसेच विदर्भात देखील दुष्काळाची तिव्रता तेथील २०१५ मध्ये १.३४८ शेतकऱ्यांनी केलेल्या आत्महत्तेवरुन समजते. तर मराठवाड्यातील आठ जिल्ह्यात १ जानेवारी ते २८ फेब्रुवारी २०१६ दरम्यान शेतकरी आत्महत्येची आकडेवारी तर गेल्या वर्षी मराठवाड्यात १२४ शेतकऱ्यांनी आत्महत्या केल्या होत्या.

सारजी १

मराठवाडयातील शेतकरी आत्महतेची आकडेवारी (२८ फेब्रुवारी २०१६)

अ. क.	जिल्हा	एकूण प्रकरण	पात्र
१	औरंगाबाद	२४	११
२	जालना	२५	०७
३	परभणी	१५	०७
४	हिंगोली	०८	०३
५	नांदेड	२६	०४
६	बीड	२६	१३
७	उस्मानाबाद	२३	१०
एकूण		**१४७**	**५५**

स्त्रोतः दै. लोकसत्ता दि. ०४ मार्च, २०१६, पृष्ठ ३

ISSN
(Print) 2320 – 6446, (Online) 2320 – 8341

आकृती १

मराठवाडयातील शेतकरी आत्महतेची आकडेवारी (२८ फेब्रुवारी २०१६)

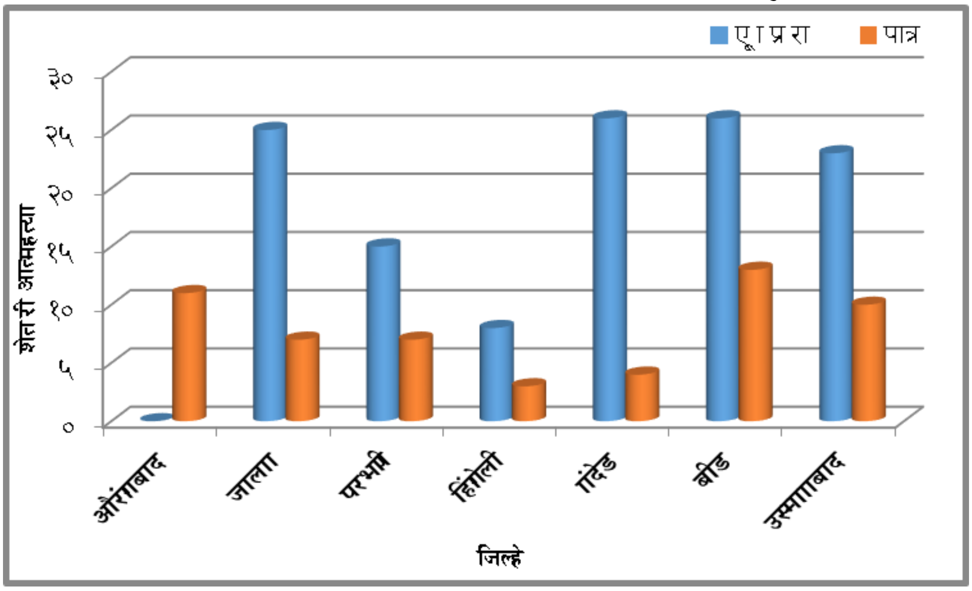

आज मराठवाड्यात टँकरने मराठवाडा व्यापलेला आहे. म्हणून मराठवाड्याला टूंकरवाडा या शब्दाने हिनवले जात आहे. तर १८०० जनावरांच्या चाऱ्याचा प्रश्न देखील तेवढाच गंभीर बनला आहे. आज बीड, लातूर, उस्मानाबाद जिल्ह्यात एकूण २५६ चारा छावण्या उभारण्यात आलेल्या असून एकूण २३७६४३ जनावरांना या ठिकाणी ठेवण्यात आलेले आहे. अशा भिषण परिस्थितीत केवळ मराठवाड्यातच नव्हे तर विदर्भात देखील या दुष्काळाची दाहकता पोहचलेली आहे.

निष्कर्ष

महाराष्ट्रात आतापर्यंत पडलेल्या २३ दुष्काळापैकीठळक दुष्काळ १८७१, १९७१ आणि १९८७ साली अनुभवलेल्या दुष्काळाच्या तीव्रतेपेक्षा २०१५-१६ ला पडलेल्या दुष्काळाच्या झळा ह्या दुरगामी परिणाम करणाऱ्या आहेत. यापूर्वी आलेल्या दुष्काळात एकूणच मानवाची जीवनशैली आणि आजची परिस्थिती यामध्ये मोठा बदल झाल्यामुळेत्याची तीव्रताही तितकीच भेदक व भयंकर आहे. विज ासाच्या नावाखाली केलेली कामे, यामध्ये बेसुमार वाळु उपसा केला, वृक्षांची तोड नदीच्या पात्राचं धोक्यात आलेलं अस्तित्व, भूजलपातळी कमालीची घटली आहे. सुमार वाढणारी नगरे, वाढते प्रदुषण, शेती आणि जोडव्यवसायांना आलेलं यांत्रिक रुप, राज्यांतर्गत पाणी लवादाचे गंभीर प्रश्न, भ्रष्ट राजकारण आणि प्रत्येक जनमानसाला या विषयाकडे पाहण्याचं गांभिर्य हे अत्यंत महत्त्वाचे आहे.

परिजाम

१. दैनंदिन लागणाऱ्या पाण्याचा अत्यल्प पुरवठा.

२. जनावरांना चाऱ्याची कमतरता पडत आहे. भाजीपाल्याची कमतरता व भरमसाठ होणारी भाववाढ

३. पशु - पक्षी व मानवांचे स्थलांतर.

४. शहरातील पाण्यावर चालणारे उद्योगधंदे बंद पडत आहेत.

ISSN
(Print) 2320 – 6446, (Online) 2320 – 8341

५. रोजगार, शिक्षण, परिणाम.

६. विजनिर्मिती केंद्र पडत आहेत.

अशा कितीतरी समस्या पाणी टंचाईमुळे निर्माण होत आहेत.

उपाय

१. भूजल पातळी वाढवणे.

२. कृषीसाठी, घरगुती वापर व औद्योगिक क्षेत्रासाठी लागणाऱ्या पाण्याचे योग्य नियोजन ज रजे.

३. धरणांची योग्य मोजणी करुन जलसाठा वाढवणे.

४.राजकीय अनास्था दूर ठेवून पाण्याचा वाएता प्रश्न मिटविणे.

संदर्भ

1. 1.Bansi P.C., (2004): Water Management in India, Concept Publication Company.
2. Bhavani R., (2013): Hydrological and Ground Water Management Studies of the Chitravathi Basin Andhra Pradesh Published Ph.D. Thesis, Jawaharlal Nehru Technological University, Anantapuram.
3. Daty K.R. and Patil, (1987): Farmer Managed Irrigation systems, Center for applied systems analysis in development, Pune.
4. Kalyan Kumar Chakravarty, Etitors (2006), Traditional water management system of India.
5. Keller Stefanie, (2012): Water Resources Assessment, Sustainable Sanitation and Water Management.
6. More D.M., (2011): Indias Water Resources, Maharashtra Sinchan Sahayog, Aurangabad First Edition.
7. Thombre S.A, (2011): Study of sources and system of irrigation in Maharashtra, Ph.D. Thesis, Aurangabad University.
8. जाधव या.रा. (2012): मराठवाडा पाणी, सिंचन आणि विकास, विकास, मराठवाडा जनता विकास परिषद, औरंगाबाद प्रथम आवृती.
9. जाधव या.रा. (2000): मराठवाडा पाणी प्रश्न आणि विकास समस्या, औरंगाबाद, औरंगाबाद.
10. मोरवंचीकर रा. श्री. (2012): महाराष्ट्र जलसंस्कृती, डॉ. प्रभाकर देव, नांदेड.
11. धाराशिवकर मुकूंद, (2013): पाण्याची भारतीय परंपरा, मनोविकास प्रकाशन, पुणे, प्रथम आवृत्ती.
12. धाराशिवकर मुकूंद, (2013): पाणी: उद्याची दिशा मनोविकास प्रकाशन, पुणे.